

Розділ 5 СТАН БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ В УКРАЇНІ

§1. Використання території України представниками іноземних екстремістських та терористичних організацій

Силове поле тероризму охопило практично усі континенти, але світове суспільство та політичну еліту найбільше тривожать передумови виникнення терору глобального рівня, що останнім часом утворюється на Євразійському континенті. В Україні "терористичного буму" поки що немає, проте були вчинені окремі злочини, що мають терористичний характер. Сьогодні немає також переконливих підстав припускати, що будь-які українські політичні рухи мають намір використовувати тактику тероризму. Проте аналіз роботи правоохоронних органів свідчить, що певні радикальні сили готові звернутися до терористичної практики. В Україні, на жаль, є потенційні можливості й умови для активізації різних форм тероризму.

Аналіз ситуації в Україні внутрішніх та зовнішніх умов, які впливають на динаміку міжнародного тероризму, політичних, етнічних і релігійних передумов показав, що тероризм, як соціальне явище, має прояви, характерні для початкового ступеня його розвитку²⁵. Існує низка чинників, які за певних обставин можуть стати поштовхом до активізації екстремізму, тероризму та поступового їх переростання у класичні форми. Розглянемо найбільш характерні фактори, які сприяють розвитку тероризму в Україні.

Політичний радикалізм. У зв'язку з різними точками зору щодо побудови незалежної держави загострюються протиріччя між політизованими групами, деякими з цих груп здійснюються акції силового тиску на органи державної влади. Радикальні політичні угруповання з гаслами "необхідності захисту держави і трудового народу" створюють всупереч чинному законодавству незаконні формування та групи з ознаками воєнізованих, які мо-

жуть, у разі необхідності, бути інструментом боротьби за владу. Серед них – УНСО, "Варта ДСУ", "Тризуб", ліворадикальне об'єднання – "Союз радянських офіцерів". Деякі з них діяли як структурна частина організацій, що використовувалася для охорони під час здійснення масових заходів (УНСО, "Варта ДСУ"), інші – як спортивно-культурологічні об'єднання громадян ("Тризуб").

Аналіз роботи правоохоронних органів свідчить, що для деяких організацій характерна чітка воєнізована структура, із власним внутрішнім порядком. Їх метою є завоювання влади силовими методами.

Не відкидає повністю силових методів боротьби за владу і Соціал-національна партія України (СНПУ). Програма діяльності СНПУ передбачає здобуття політичної влади для побудови унітарної держави на засадах соціал-націоналізму. Її лідери, проголошуючи лояльне ставлення до існуючої в Україні влади, не виключають використання у кризовій ситуації антиконституційних методів боротьби за цю мету.

Наприклад, у 1996 р. в Тернопільській області викрито і припинено діяльність напівлегальної організації за зразком СБ ОУН, члени якої об'єднувалися у так звані "трійки". Їх метою було загострення суспільно-політичної ситуації в країні і зокрема в області. Угруповання мало вдатися до акцій терористичного характеру щодо прокомуністично і проросійськи налаштованих місцевих владних структур, захопити військові склади зброї, боеприпасів, заволодіти адміністративними приміщеннями та об'єктами життєзабезпечення.

Загалом зареєстровані відповідно до вимог чинного законодавства України політичні партії та громадські організації офіційно не ставлять за мету застосування насильницьких методів заради досягнення політичних цілей. Однак деякі з них – як правого, так і лівого спрямування – мають суттєвий вплив на незареєстровані політичні структури з ознаками воєнізованих, серед членів яких є чимало осіб з певним досвідом участі у бойових діях, навичками диверсійно-терористичної діяльності, що створює

²⁵ Землянський Ю.В. Загрози розвитку тероризму в Україні. Тероризм і боротьба з ним / За ред. А.І. Комарової.

загрозу поширення в Україні тероризму, як крайньої форми політичної боротьби.

Політизація міжетнічних відносин. Етнічні передумови тероризму ґрунтуються на прагненні мешканців окремих регіонів чи національних меншин, до утворення територіально незалежної адміністративної одиниці всупереч чинному законодавству. Найбільш загрозлива ситуація склалася в Криму. У цій республіці спостерігається чітка тенденція радикалізації кримськотатарського національного руху, зокрема активізація контактів між екстремістськи налаштованими лідерами КТНР та представниками радикально-націоналістичних ісламістських кіл зарубіжних країн і міжнародних організацій. Наявні дані свідчать про посилення політичного впливу на КТНР з боку незареєстрованої партії "Адалет", утвореної у 1995 р., яка в серпні 1996 р. була прийнята до радикального крила турецької "Партії національної дії" – "Сірі вовки". Як відомо, емісари "Адалет" брали участь у нараді лідерів екстремістських організацій "Аль-джихад", "Аль-ґамаат аль-ісламія" (Єгипет), що проходила в одній із країн ісламського світу і на якій серед інших розглядалося питання про можливе використання "добровольців" на території Автономної Республіки Крим у разі надходження прохання про допомогу від "кримських братів".

Аналіз матеріалів ЗМІ свідчить, що з початком збройного конфлікту у Чечні деякі лідери межджлісу послідовно проводять лінію на підтримку її політичного режиму. До Криму прибувають чеченські біженці, серед яких були й екстремістськи налаштовані особи з числа бойовиків воєнізованих формувань та представників кримінальних угруповань. Їм, за ініціативою радикально налаштованих лідерів і активістів кримськотатарського руху, надається політична, моральна та гуманітарна підтримка.

Необхідно зазначити, що в Україні офіційно функціонують духовні, громадсько-політичні та культурологічні об'єднання мусульман. Це, наприклад, Духовне управління мусульман України (ДУМУ), зареєстроване в 1993 р. Головним імамом є шейх Ахмед

Тамім. Під егідою ДУМУ відкрито ісламський університет у м. Києві.

Навряд чи можна сумніватися у тому, що ці та інші організації залишаються поза увагою екстремістських мусульманських угруповань. Як зауважив шейх Ахмед Тамім, з-за кордону поза діяльністю офіційного мусульманського духовенства та його представництв щедро фінансуються проекти, згідно з якими в Україні видається сотисячними тиражами ісламська література українською та російською мовами. У зверненні до Генеральної прокуратури України (1998 р.) він звинуватив "Арраїд"²⁶ у причетності до екстремістської організації. Загрози для нашої держави з боку екстремістів від ісламу останнім часом набирають реального змісту. Це пов'язано з наявністю економічних, територіальних інтересів представників ісламського світу в нашій державі, що стало очевидним на тлі останніх подій у Росії.

Провідні фахівці вважають, що для ісламістських терористів зовнішнім мотивом їх терористичної діяльності залишається релігія, але справжнім рушійним чинником є політичні міркування.

Коран і сури стали тим інструментом, ідеологією, навколо якої духівники й політичні лідери Сходу намагаються об'єднати мусульманство у відстоюванні своїх економічних і соціально-політичних інтересів.

Значні зміни в зовнішньополітичному курсі України, зближення позицій із США та країнами НАТО як з глобальних питань сучасності, так і з конкретних проблем, тенденції до перегляду відносин з деякими арабськими країнами, на чолі яких стоять радикальні лідери (Ірак, Лівія), процес поглиблення відносин з Ізраїлем на офіційному рівні – все це може викликати негативне і навіть вороже ставлення до України певних кіл мусульманського світу, наслідками якого можуть бути і терористичні операції проти українських об'єктів.

²⁶ "Arraid" – міжобласна асоціація громадських організацій мусульман України, яку очолює громадянин Судану Моаз Абу Обейда.

Цілком можливе виникнення підґрунтя для поширення тероризму на основі міжетнічних конфліктів з участю інших національних меншин. Так, протягом останніх років, з боку окремих громадсько-політичних організацій і недержавних центрів Польщі, Румунії та Угорщини здійснюється нагнітання автономістських настроїв серед національних меншин у прикордонних регіонах України, що призводить до ускладнення ситуації та сприяє поширенню ідеї можливості вирішення наявних проблем силовими методами.

Релігійний екстремізм. Сьогодні для України не характерні прояви тероризму на релігійній основі, які притаманні країнам Близького та Середнього Сходу. Проте в нашій державі чітко простежується тенденція до загострення міжконфесійних протистоянь у православ'ї та між православними і греко-католиками, що пов'язано з перерозподілом сфер впливу, суперечками за право володіння культовими спорудами та церковним майном. Ситуація ускладнюється процесом політизації міжцерковних відносин, деструктивним зовнішнім впливом, спробами вдатися до силового розв'язання питань із залученням членів УННСО, "Волинської Січі". Викликає занепокоєння становище, що склалося в західних областях України, в яких між віруючими час від часу виникають фізичні зіткнення.

Потенційну загрозу можливого використання силових методів боротьби у досягненні власних цілей несе діяльність нетрадиційних релігійних об'єднань, поширення яких також має усталену тенденцію. Прикладом цього може бути школа бойових мистецтв "Білий лотос", прибічники якої сповідують насильство як прояв нібито волі Будди. Крім офіційно задекларованих цілей і завдань, лідери вищезгаданої організації займаються і пошуком каналів придбання зброї, беруть участь у сумнівних комерційних операціях.

В Україні поряд з класичними церквами нині набирають сили й релігії, які зароджувалися далеко за межами України. Серйозну проблему утворює релігійний екстремізм з боку активістів, харизматичних, іудохристиянських, мусульманських та інших

релігійних об'єднань, особлива зацікавленість іноземних держав (Туреччини, Ірану, Пакистану, Саудівської Аравії, Єгипту) в поширенні ісламського екстремізму.

До нашої держави приїждять місіонери з різних континентів світу, на її території створюються центри новітніх нетрадиційних релігійних сект і напрямів, серед яких є й екстремістські. За певних обставин вони можуть стати детонатором важко передбачуваного за наслідками вибуху тероризму в країні.

Таким чином, за певних умов релігійні чинники можуть бути використані окремими особами для здійснення силового тиску як на прихильників іншої віри, так і на державні органи з метою досягнення своїх цілей.

Криміналізація суспільства. Після розпаду СРСР в Україні, як і в більшості країн-членів СНД, пройшов процес розпаду бюрократичної системи держави, який супроводжувався порушенням принципів соціальної справедливості, нівелюванням моральних цінностей. Потужна динаміка цих процесів сприяла інтенсивному розвитку "тіньової" економіки й організованої злочинності, лідери яких використовували терористичні способи дій для вирішення питань економічного та політичного характеру.

Аналізуючи причини зростання масштабів тероризму в Україні, можна зробити висновок, що він розвивається завдяки тим умовам, в яких можна безкарно, протиправним шляхом вилучати максимальні кошти за рахунок неправомірного перерозподілу національного прибутку і втрати владою ефективного контролю за державними та суспільними структурами.

Іноколи за злочинними діями проглядається чітка соціальна позиція, економічні та політичні інтереси зацікавлених осіб і кіл. Це дає підстави говорити про реальність інтеграції тероризму й організованої злочинності, яка нині набула такої сили, що дає можливість авторитетам кримінального середовища здійснювати акції, здатні викликати соціально-економічні ускладнення не лише в одному регіоні, а й у державі. Проявам тероризму надають потенційного характеру, тобто офіційно кваліфікують як посадові злочини, злочини проти правосуддя, порядку управління, особи.

Ще одним чинником, що призводить до розвитку тероризму в нашій державі, є нелегальна міграція. За оцінками правоохоронних органів, Україна, уникнувши міжнародних конфліктів, наприкінці ХХ ст. з країни, через яку проходить транзитом нелегальна міграція, поступово перетворюється на країну, яка акцентує нелегальних мігрантів на своїй території. В Україну намагаються проникнути не лише ділки "тіньової" економіки, торговці наркотичною сировиною, зброєю, а й особи, які ухиляються від кримінального переслідування, у тому числі за здійснення терористичних актів на батьківщині.

Значний потік нелегальної міграції здійснюється з регіонів, охоплених військовими конфліктами, в яких тероризм та кошти наркобізнесу – це основний шлях досягнення політичної влади (Афганістан, Шрі-Ланка, Бангладеш, північні штати Індії, Пакистан, республіки Закавказзя). Найбільш вагомою для умов географічного розташування України є міграція з "гарячих точок", які знаходяться на території країн СНД (Чечня, Нагорний Карабах, Абхазія, Осетія).

Мігранти з цих країн, проникаючи на територію України, створюють свої "колонії" зі своїм укладом життя. Так, в Україні вже сформувалася в'єтнамська, іранська, арабська, китайська, турецька, індійська та пакистанська колонії нелегальних мігрантів. Як свідчить практика, зростання чисельності мігрантів, які незаконно перебувають в Україні, безпосередньо впливає на виникнення нових і збільшення вже наявних в Україні етнічних і міжнародних злочинних організованих формувань.

Схильність різних екстремістських і кримінальних угруповань до терористичних дій виявляється в кульмінаційні моменти соціально-політичної кризи, ослаблення державної влади. Подібна небезпека існує нині й в Україні, в якій несприятливий перебіг подій неминуче стимулюватиме зростання насильства та поширення тероризму.

Проблема поширення зброї та інших засобів ураження. Актуальною для України залишається проблема незаконного обігу зброї, вибухових речовин та інших засобів, що можуть бути

використані під час здійснення терористичних актів (кожен третій злочин вчинюється з їх використанням).

Матеріали, отримані в ході розслідування кримінальних справ, свідчать, що основними шляхами придбання зброї є її викрадення з місць зберігання, вивезення із зон збройних конфліктів, надходження з-за кордону та кустарне виготовлення. Встановлено, що причинами, які призводять до незаконного заволодіння зброєю і боєприпасами, здебільшого є значні недоліки в організації, у тому числі, й у технічному забезпеченні їх зберігання та обліку на військових складах та в арсеналах, на об'єктах дозвільної системи, а також недбале ставлення до цього окремих посадових осіб.

Особливу небезпеку становлять спроби злочинних елементів отримати доступ до ядерної, хімічної та бактеріологічної зброї, а також інших засобів масового ураження. За останні роки припинено понад 10 спроб незаконного придбання, зберігання та вивезення за кордон ядерних і радіоактивних матеріалів.

Порівняна легкість придбання зброї та інших засобів ураження здатна спонукати окремих екстремістськи налаштованих осіб перейти від висловлювання погроз та закликів стосовно застосування сили до конкретних дій терористичного характеру, полегшує створення потрібної для терористичної діяльності матеріальної бази, підтримує боєздатність на високому рівні.

Таким чином, для досягнення своєї мети терористи обирають найбільш уразливі об'єкти та найбільш жорстокі способи вчинення терористичних актів. Так, перебування в Україні представників різних терористичних та релігійно-екстремістських організацій Ближнього і Середнього Сходу ("Хамаз", "Брати мусульмани", "Хезболла" та ін.) створює потенційну загрозу можливого здійснення ними терористичних актів відносно дипломатичних та інших представництв іноземних держав, спільних підприємств і комерційних структур, розмішених на території України.

До того ж, наявність великого спільного з Росією сегмента економіки, відповідних об'єктів та комунікацій, не виключає мо-

жливості терористичних нападів на різні важливі об'єкти поблизу кордону, об'єкти Чорноморського флоту Росії у Севастополі.

Розвиток ситуації на Північному Кавказі, зокрема в Чечні, безперечно, створює додаткові масштабні і довготривалі негативні чинники, які впливають і будуть впливати на стан національної безпеки України, переважно у сфері боротьби з тероризмом.

Дотепер державні органи влади знаходили шляхи вирішення політичних криз, "згладжували кути", у результаті чого використання насильства екстремістами втрачало ефективність. Аналіз тенденцій розвитку тероризму у світі дає підстави стверджувати, що дії зовнішніх сил можуть призвести до активізації терористичної діяльності в державі.

Геополітичні зазіхання окремих розвинутих держав на Україну створюють умови для насильницьких за змістом конфліктів, які породжують тероризм. Деструктивні, сепаратистські сили або національно-патріотичні рухи вдаються до терористичних методів та дій для досягнення своїх цілей.

В умовах зростаючого геополітичного напруження Україна опиняється в епіцентрі протиборства за домінування на глобальному рівні. За таких умов частина наших внутрішніх конфліктогенних факторів легко може набути міжнародного глобального змісту і трансформуватися до сфери терористичної боротьби у найтяжчих радикальних формах.

§ 2. Нормативно-правове регулювання боротьби з тероризмом

Робота правоохоронних органів здійснюється у межах правового поля, що існує в Україні. Сьогодні є багато проблем і суперечностей у законодавстві України стосовно діяльності правоохоронних органів та свобод особи. Ці явища торкнулися й боротьби з тероризмом. Служба безпеки України як правоохоронний орган спеціального призначення, на який покладено головне завдання боротьби з терористичними проявами та інші правоохоронні органи (МВС України, Прикордонні війська України тощо), в компетенцію яких входить боротьба з терориз-

мом, повинні на основі аналізу терористичної ситуації або затухання проявів готувати та надавати консультації при створенні нормативної бази, щодо недопущення здійснення терористичних актів. У цих документах мають чітко встановлюватися порядок та ступінь відповідальності за приготування і здійснення терористичного акту, дії правоохоронних органів, котрі можуть використовуватися для запобігання терористичного акту, компетенцію інших державних органів у сфері забезпечення боротьби з тероризмом.

Серед заходів можна виділити такі основні напрями:

1) політичний – недопущення надмірної політизації організації, у розпорядженні яких знаходяться компоненти та документація для виготовлення;

2) організаційний – продовження вдосконалення системи боротьби з тероризмом під єдиним керівництвом антитерористичного центру;

3) правовий:

- кримінальний – внесення пропозицій до Верховної Ради України для встановлення ступенів покарання та особливостей диспозицій статей Кримінального кодексу України;

- кримінально-процесуальний – визначення ефективних заходів боротьби з тероризмом та намагання їх правового закріплення;

- адміністративний – вжиття заходів з метою недопущення поширення терористичних проявів, хаосу, діяльності підбурників;

- міжнародний – організація взаємодії з правоохоронними органами інших країн для більш ефективної боротьби з міжнародним тероризмом.

За цими напрямками здійснюються заходи для поліпшення ефективності роботи правоохоронних органів у сфері профілактики, недопущення, попередження, припинення, розслідування терористичних проявів.

Національний інститут стратегічних досліджень України вивчає проблеми внутрішніх загроз, серед яких проблема розвит-